

Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi

Yazar: Onur Bakiner | 15 Nisan 2021

Bu yazı, Onur Bakiner'in 24 Mart Uluslararası Ağır İnsan Hakları için Hakikat Hakkı ve Mağdurların İtibarı Günü (International Day for the Right to the Truth Concerning Gross Human Rights Violations and for the Dignity of Victims) için Ulster Üniversitesi Geçiş Dönemi Adaleti Enstitüsü'nde yaptığı konuşmanın kısaltılmış bir Türkçe versiyonudur.

Bakiner, ABD'de bulunan Seattle Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi bölümünde doçent doktordur. Geçiş dönemi adaleti, insan hakları ve yargı politikası alanlarında araştırma yapmakta ve ders vermektedir. Pennsylvania Üniversitesi Yayınları'ndan 2015 yılında çıkan "Truth Commissions: Memory, Power, and Legitimacy" adlı kitabında hakikat komisyonlarının modern toplumlarda oynadığı rolün izini sürer. Bu yazı boyunca "Bir hakikat komisyonu aracılığıyla geçmişle hesaplaşmak ne anlama gelir?" sorusundan hareketle hakikat komisyonlarına, hakikat komisyonlarının etki ve değişim yaratmalarının ne ifade ettiğine ve geçmişle hesaplaşmanın mümkün olup olmadığına ilişkin bir tartışma yürütülmektedir.

Türkçeleştiren: Nisan Alıcı

Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi ^[1]

Onur Bakıner

Bu konuşmanın bir kısmını kendi çalışmalarım, bir kısmını da başkalarının çalışmaları etrafında şekillendirdim. Burada beni motive eden temel soru şuydu: Bir hakikat komisyonu aracılığıyla geçmişle hesaplaşmak ne anlama gelir?

Hakikat komisyonları geçmişle hesaplaşmak için kullanılan kurumsal mekanizmalardır ve son otuz-kırk yılda daha da önemli hale gelmiştir. Genel anlamda geçmişle hesaplaşma meselesi uzun süredir var olsa da son 30-40 yılda hakikat komisyonları bu sorunun içinde öne çıkan bir mekanizma olmuştur.^[2] Öyleyse hakikat komisyonlarını tanımlamakla başlayalım. Hakikat komisyonları geçmiş insan hakları ihlallerini araştırmak, şiddet örüntülerini ve nedenlerini tespit etmek amacıyla kurulan; siyaseten özerk bir prosedürle bir nihai rapor yazmak üzere resmi olarak yetkilendirilmiş geçici mekanizmalardır. Geçici olduklarını vurgulamak devamlı bir etki yaratmayacakları anlamına geldiğinden önem arz eder. Siyaseten özerk olma meselesine gelince, hakikat komisyonları devlet kurumlarından bağımsız olarak çalışmalıdır fakat parlamentolar içinde kurulan ya da devlet başkanlarının kurduğu ve kendi bürokratlarını atadığı araştırma komisyonları da mevcut. Bunlar da hakikat komisyonu mudur? Bana göre hayır, çünkü hakikat komisyonlarının bir ölçüde siyasi özerkliğe sahip olması gerekir ancak bu da tartışmaya açık bir konu. Zira hakikat komisyonlarının tamamı da bütünüyle özerk değil.

Biraz da etki derken neyi kastettiğimizden bahsedelim. Bir hakikat komisyonunun etki ve değişim yaratması ne demektir? Ben bunu şöyle tanımlıyorum: Etki, bir hakikat komisyonunun, çatışma sonrası kurumsal yapılanma ve diğer geçiş dönemi adaleti ve çatışma çözümü araçlarının eş zamanlı etkisinden bağımsız olarak hükümet politikalarında, yargısal süreçlerde ve toplumsal normlarda sebep olduğu etkidir.^[3] Hakikat komisyonlarının çok fazla şey yapması beklenir. İsimlerine bakarak bile bunu görebilirsiniz: hakikat ve uzlaşma komisyonu, bir arada yaşam komisyonu, barış, adalet, onarım... Elbette bu beraberinde birçok risk getirir. Hakikat komisyonları gerçekten bütün bunları sağlayabilir mi? Burada metodolojik bir sorun var. Hakikat komisyonları çoğunlukla bir barış sürecinde ya da barış sürecinin peşinden kurulur. Bu da, doğal olarak, işler iyiye gidiyor anlamına gelir. Öyleyse hakikat komisyonları gerçekten bağımsız bir etki mi yaratır, yoksa genel değişim havasının içinde mi bir etkiye sahip olur? Benim ilgilendiğim ampirik soru bu.

Peki hakikat komisyonundan kim yararlanmalı? Başka bir deyişle bir hakikat komisyonunun politikasının içinde ne yer almalı? Bu konuda farklı görüşler var. Kimi der ki hakikat komisyonları gerçekten iyi niyetle, iyi şeyler başarmak için kurulur. Örneğin, mağdurların geçmişte yaşananlara dair hakikate ulaşması için. 1983'te Arjantin'de ve sonra dünyanın başka yerlerinde hakikat komisyonu kurulmasının en önemli sebebi, mağdurların -özellikle de zorla kaybetme olaylarının ardından- sevdiklerine ne olduğunu öğrenmeleri gerekliliğiydi. Aynı zamanda, toplumun hayatta kalan mağdurlara ve artık bizimle olmayan mağdurlara ne olduğunu bilmesi gerekliliğiydi.

Hakikat komisyonlarının yapabileceği başka bir şey de onarıma dair önerilerde bulunmaktır. Bununla beraber; hakikat komisyonları mevcut rejimi devam eden insan hakları ihlalleri konusunda kınayabilirler de. Bu anlamda, hakikat komisyonlarının bazı mağdurlara ya da mağdurların tamamına hizmet etmeleri beklenebilir, daha genel anlamda konuşursak tüm topluma hizmet ettikleri düşünülebilir. Şimdiye kadarki komisyonların adlarına bakınca bile toplumun tamamının bir hakikat komisyonunun varlığından yararlanabileceğinin düşünüldüğünü anlamak mümkün.

Literatürde hakikat komisyonlarını anlamaya dönük olan başka bir stratejik düşünme eksenini ise şudur: Hükümetler belki kendi adlarını temize çıkarmak ya da rakiplerini kınamak için mağdurlara asgari düzeyde geçiş dönemi adaleti sunarak onların dikkatini daha genel adalet hedeflerinden saptırmak suretiyle komisyonlardan fayda sağlayabilmek. Bu şüpheli yaklaşım, hakikat komisyonlarını kuran hükümetin ondan sağlayabileceği yarara ve bazı faillerin de işledikleri suçun yanlarına kar kalmasına sebep olabileceğine odaklanır.

Genel olarak hakikat komisyonlarını Güney Afrika Hakikat Komisyonu'yla özdeşleştirmek gibi bir eğilim mevcut. Bu komisyon siyasi saiklerle işlenmiş suçlara dair açık ve dürüst bir ifade veren faillere af hakkı tanımıştı. Ama genel olarak hakikat komisyonları bu örneği takip etmedi. Hatta bırakın af sağlamayı, Liberya'daki hakikat komisyonu dışında hiçbiri af önerme yetkisine bile sahip değildi. Bu yüzden hakikat komisyonlarının faillerin yararına olduğu şeklindeki görüş aslında o kadar da popüler değil. Ama Güney Afrika örneği bir şekilde zihinleri şekillendirmiş durumda ve hakikat komisyonlarının faillere yaradığına dair bir eğilim hala bir ölçüde mevcut.

Bunlar literatürdeki farklı görüşler. Benim şahsi görüşümse şu: Evet, komisyonları kuran hükümetler kesinlikle bunlardan yararlanmayı umuyor ve komisyonları araçsallaştırmak istiyor. Ama hakikat komisyonlarının önceden niyetlenmemiş bazı sonuçları oluyor. Bu nedenle hakikat komisyonlarının etkisini, hükümetlerin araçsallaştırma hevesine bakarak değerlendirmek doğru değil.

Benim dünyanın farklı yerlerindeki hakikat komisyonlarının etkisine dair bulgularımın şöyle: Evet, hakikat komisyonları bir kısım doğrudan siyasi etki yaratıyor, özellikle de onarım programları konusunda. Geçiş sürecinde hakikat komisyonu kuran ülkelerin yarısından fazlası, komisyonun nihai raporu yayımlandıktan sonraki 3-5 yıl içerisinde bir onarım programını kurumsallaştırmış ancak hakikat komisyonlarının önerileri her zaman uygulanmadığından çok büyük oranda olumlu etki var diyemeyiz. Öneriler bazı ülkelerde daha yüksek, bazı ülkelerde ise daha düşük düzeyde uygulanıyor. Hakikat komisyonlarının etki oluşturmasını sağlayan başka bir mekanizma ise sivil toplum hareketliliği. Özellikle de ülke içindeki sivil toplum, hakikat komisyonunun önerilerinin uzun vadede hayata geçirilmesinde çok etkili oluyor.

Failleri adlandırmak ve utandırmaksa hakikat komisyonlarının başka bir etki yaratma mekanizması. Genel olarak hakikat komisyonları doğrudan bireyleri işaret etmemek ve siyasi sınırları aşmamak için çok dikkatli davrandı. Birkaç ülkeyse hakikat komisyonu önerilerini takiben bireylere cezai olmayan yaptırımlar uyguladı. Örneğin El Salvador'da askeri yönetimin bazı üyeleri kurumsal görevlerinden alındı ama bu pek sık rastlanan bir örnek değil.

Hakikat komisyonları sıklıkla hakikat ve uzlaşma komisyonu olarak adlandırılır. Eğer uzlaşmadan anladığımız geçmişin ne anlama geldiği konusunda farklılıklar ya da gerginlikler olmamasıysa, komisyon kısa vadede böyle bir çözüm sağlamıyor. Bana sorarsanız bu asla bir sorun değil. Hakikat komisyonu sonrası süreçlerde, bu konuda anlaşma olmaması beklenebilecek bir durum. Birileri geçmişte yaşanan hak ihlallerini yok saymak ya da görece hale getirmek isteyecek ve aslında hakikat komisyonunun bunlarla karşı karşıya gelmesi siyaseten olumlu olarak yorumlanabilir. Öte yandan, bazıları için uzlaşma, bu karşılaşmaların olmaması ya da geçmişin anlamı hakkında farklılıkların ortadan kalkması olarak anlaşılıyor olabilir. O durumda kısa vadede bunun sağlanmıyor olması hayal kırıklığı yaratabilir.

Bir sonraki başlık ise olumlu yargısal etkiye dair. Hakikat komisyonlarının bulguları mahkemelerde kanıt olarak kullanılabilir ama bunun çok da ötesine geçilmez. Komisyon bulgularının mahkemelerde insan hakları ihlallerini anlamak amacıyla kullanıldığı örnekler olsa da çoğunlukla savcılar kendi yöntemlerini kullanmak ister. Bu nedenle genellikle hakikat komisyonlarının ortaya çıkardığı bilgi mahkemelerde kanıt oluşturamaz. Olumsuz yargısal etkiye gelirsek... Bu etkinin ortaya çıkabileceğinden bahsedenler hakikat komisyonlarının bir cezazırlık kültürüne katkı yapabileceği

fikrini öne sürer ancak bu çok istisnai bir durum olarak karşımıza çıkar. Cezasızlığın hakikat komisyonu yüzünden gerçekleştiğini gösteren pek bir kanıt yok. Güney Afrika Hakikat Komisyonu'nun af yetkisine dayanarak cezasızlığın hakikat komisyonu yüzünden gerçekleştiği iddia ediliyor ama orada bile failerin sadece yüzde on ikisinin itirafı kabul edildi. Dolayısıyla o örnekte dahi cezasızlığın nedenleri hakikat komisyonu dışında bir yerde aranmalı.

Bu konuşmaya "Geçmişle hesaplaşmak ne demektir?" sorusuyla başladım. Bu soru, Theodor W. Adorno tarafından İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden on beş yıl sonra yazılan ve Batı Almanya'daki geçmişle yüzleşmeyi tartışan bir [makaleye](#) dayanıyor. Adorno, Freudiyen bir göndermeyle *geçmişin işlenmesi* terimini kullanıyor ve geçmişle hesaplaşmanın halledip kenara kaldırılabileceğimiz bir husus olmadığını söylüyor. Bir toplumun bazı mekanizmalar üreterek geçmişle hesaplaşmayı tamamlamış olamayacağına, bunun devam eden bir süreç olduğuna ve nihai noktası olmayabileceğine dikkat çekiyor. Geçiş dönemi adaleti konusunda da Adorno'nun bakış açısını çok kıymetli buluyorum. Adorno önceden reçete edilmiş bazı ampirik amaçlara ulaşılması gerektiğini önermek yerine bunun devam eden bir süreç olduğunu anlatıyor. Toplum ilerledikçe ve değiştikçe ilerleyebilecek bir süreç olarak görüyor.

Hakikat komisyonları bence geçmişle hesaplaşmaya dair bu iki farklı nosyonun arasında tuhaf bir yerde duruyor. Bir tarafta, "işte bu verebileceğimiz para, bu ayırabileceğimiz zaman ve bu da bizim varmak istediğimiz hedefler" şeklinde ampirik bir anlayış var. Öte yandan da hakikat komisyonlarına dair her zaman tamamlanmamış kalacak ve yeniden değerlendirmeye açık olacak bir nokta da var. Bunun varlığının nedeni, geçmişle hesaplaşma araçları olarak hakikat komisyonlarının doğaları gereği tartışmalı bir alan açmaları. Komisyonların bulguları ve başardıkları, her zaman bugünü ve bugünün ışığında geçmişi nasıl gördüğümüze göre değerlendirilecek. Hakikat komisyonları ile ilgili bu yaklaşımı her zaman akılda tutmamız gerekir. Bitmeyen, devam eden bir süreç olarak geçmişle hesaplaşma ile zamanın bir noktasında tek seferlik yapılmış, belli sonuçlara ulaşmak üzere dikkatle gerçekleştirilen bir müdahale olarak hakikat komisyonları arasında bir yer.

[1] *Truth Commission Impact: Insights from Recent Scholarship* başlıklı konuşmanın tamamına İngilizce olarak video ve podcast formatında şu linklerden ulaşabilirsiniz:

https://www.youtube.com/watch?v=jXdcPw_eLW8&t=4395s&ab_channel=TransitionalJusticeInstitute%2CUniversityofUlster%2CNorthernIreland

<https://open.spotify.com/episode/5mlte4L1dHOC07gBWpiYVh?si=gZcbpQlJSC-eyqvkgxiWXg>

Hakikat Hakkı günü ile ilgili ayrıntılı bilgiyi İngilizce olarak şuradan okuyabilirsiniz:

<https://www.un.org/en/observances/right-to-truth-day>

[2] Bakiner O. 2015. *Truth Commissions: Memory, Power, and Legitimacy*. University of Pennsylvania Press p. 24

[3] Bakiner, 2015. P.87

Bu blog yazısı Haklara Destek Programı kapsamında Avrupa Birliđi desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Demokrasi, Barış ve Alternatif Politikalar Araştırma Derneđi'ne aittir ve Avrupa Birliđi'nin ve/veya Haklara Destek Programı'nın görüşlerini yansıtmemaktadır.